Materiallar to’plami · Conference Proceedings

TIL, TARJIMA VA TA’LIM: GLOBAL KOMMUNIKATSIYA VA RAQAMLI INNOVATSIYALAR DAVRIDA YANGI YONDASHUVLAR

03 October 2026

UDK 61

ZAMONAVIY LINGVISTIKA VA GLOBAL KOMMUNIKATSIYA

O‘ZBEK VA RUS TIBBIY KOMMUNIKATSIYASIDA PATOLOGIK TERMINLARNING SEMANTIK VA PRAGMATIK TRANSFORMATSIYASI

Alisher Turayev*

✉ alisherturayev2509@gmail.com

ANNOTATSIYA

Maqolada o‘zbek va rus tibbiy kommunikatsiyasida patologik terminlarning mutaxassislararo nutqdan shifokor-bemor muloqotiga o‘tish jarayonida yuz beradigan semantik va pragmatik o‘zgarishlari tahlil qilinadi. Termin ma’nosining to‘liq almashishi emas, balki bir xil klinik mazmunning turli kommunikativ vaziyatlarda qayta nomlanishi, izohlanishi, torayishi, kengayishi yoki yumshatilishi “transformatsiya” sifatida qaraladi. O‘zbek va rus tillaridagi amaliy misollar asosida sinonimik almashtirish, tavsifiy izohlash, metonimik qisqartirish va deontologik yumshatish usullari ko‘rsatiladi.

Kalit so‘zlar

tibbiy diskurs, patologik termin, semantika, pragmatika, shifokor-bemor muloqoti, sinonim, evfemizatsiya, kommunikativ moslashuv.

DOI: 10.5281/zenodo.23278137

Kirish

Tibbiy diskursda termin faqat kasallikni nomlovchi birlik emas. U tashxisni qayd etish, klinik holatni tasniflash, xavfni baholash, bemorga tushuntirish va keyingi harakatni belgilash vazifalarini ham bajaradi. Shu sababli bir xil patologik holat shifokorlar o‘rtasidagi kasbiy muloqotda bir shaklda, bemor bilan suhbatda esa boshqa shaklda ifodalanishi mumkin. Tibbiy nutqning semantik, pragmatik va kognitiv jihatlarini birgalikda ko‘rish zarurligi o‘zbek tibbiy diskursiga oid tadqiqotlarda ham qayd etilgan[1]. Pragmalingvistik yondashuv esa lisoniy birlikning mazmunini nutq vaziyati, so‘zlovchi maqsadi va tinglovchining bilim darajasi bilan bog‘liq holda tahlil qilishni talab etadi[2].

MATERIALLAR VA USULLAR

Maqolada qiyosiy-semantik, kontekstual va pragmatik tahlil usullaridan foydalanildi. Material sifatida o‘zbek va rus tibbiy kommunikatsiyasida uchraydigan patologik nomlar hamda shifokor-bemor muloqotiga xos modellardan foydalanildi. Pragmatik tahlilda terminning “kimga, qaysi vaziyatda va qanday maqsadda aytilgani” asosiy mezon bo‘ldi. Bunday yondashuv pragmatikaning til belgilarining real nutqdagi faoliyatini o‘rganish tamoyiliga mos keladi[3].

Natijalar

[1]Yorova S. Ingliz va o‘zbek tibbiy nutqining ijtimoiy-madaniy xususiyatlari. – Samarqand: Fan bulog‘i, 2024. – B. 3–4.

[2]Safarov Sh. Pragmalingvistika. – Toshkent, 2008. – B. 6–8.

[3]Норман Б. Ю. Лингвистическая прагматика (на материале русского и других славянских языков): курс лекций. – Минск: БГУ, 2009. – С. 5–9.

Patologik termin transformatsiyasining birinchi ko‘rinishi sinonimik almashtirishdir. Masalan, tibbiy hujjatda “pnevmoniya” termini qo‘llanadi: “Bemorning o‘ng o‘pkasi pastki bo‘lagida pnevmoniya aniqlandi”. Bemor bilan muloqotda esa shifokor: “O‘pkangizning pastki qismida yallig‘lanish bor” yoki “Sizda zotiljam aniqlangan” deydi. Bu yerda ifodalanayotgan kasallik o‘zgarmaydi, ammo termin kundalik idrokka yaqin birlik bilan almashtiriladi. A. Qosimov tibbiy terminologiyada xalq tilida mustahkam o‘rnashgan “zotiljam”, “chipqon”, “paypaslash” kabi birliklardan foydalanish mumkinligini, ayni paytda har bir baynalmilal terminni zo‘rma-zo‘raki o‘zbekchalashtirish to‘g‘ri emasligini ta’kidlaydi[4]. Demak, transformatsiya terminologik me’yorni buzmasligi kerak.

Ikkinchi ko‘rinish tavsifiy kengaytirishdir. Masalan, “surunkali buyrak yetishmovchiligi” bemor uchun “Buyraklaringiz qonni avvalgidek yaxshi tozalay olmayapti” tarzida izohlanishi mumkin. Xuddi shunday, ruscha kasbiy gap: «У пациента хроническая сердечная недостаточность» bemorga «Сердцу трудно в полном объёме перекачивать кровь, поэтому появляются одышка и отёки» tarzida yetkaziladi. Birinchi gap nosologik tasnifga xizmat qiladi, ikkinchisi esa sabab-oqibat aloqasini ochadi. Shuning uchun bunday o‘zgarish semantik kengayish bilan birga pragmatik moslashuv hamdir.

Uchinchi ko‘rinish metonimik qisqartirishda namoyon bo‘ladi. O‘zbek og‘zaki nutqida “qon bosimi bor” birikmasi ko‘pincha “arterial gipertenziya” ma’nosida ishlatiladi. Aslida har bir odamda qon bosimi mavjud; patologik holat uning me’yordan yuqoriligi bilan bog‘liq. Shunga qaramay, “qon bosimi bor” shakli bemor nutqida kasallik nomining ixcham, ammo semantik jihatdan noaniq muqobili sifatida qo‘llanadi. Rus tilida ham «У него давление» yoki «У неё онкология» kabi shakllar uchraydi. «Давление» fiziologik ko‘rsatkichni, «онкология» esa fan sohasi nomini bildirsa-da, kundalik tibbiy kommunikatsiyada ular «гипертоническая болезнь» va «онкологическое заболевание» o‘rnida metonimik ma’no kasb etadi. Kognitiv nuqtai nazardan bunday qisqartirishlar murakkab bilim tuzilmasining kommunikativ jihatdan eng faol belgisini oldingi o‘ringa chiqaradi[5].

To‘rtinchi ko‘rinish pragmatik yumshatishdir. Ayniqsa xavfli tashxislarda shifokor terminni birdaniga qat’iy shaklda aytmay, axborotni bosqichma-bosqich beradi. Masalan, tibbiy xulosada “xavfli o‘sma gumoni” qayd etilgan bo‘lsa, bemorga “Tekshiruvda qo‘shimcha aniqlashtirishni talab qiladigan o‘sma belgilari ko‘rindi” deyilishi mumkin. Rus tilida ham «Есть подозрение на злокачественное новообразование» jumlasi vaziyatga qarab «Обнаружено образование, характер которого нужно уточнить дополнительными исследованиями» tarzida beriladi. Bunda patologik ma’lumot yashirilmaydi, lekin tasdiqlanmagan tashxis qat’iy hukm shaklida taqdim etilmaydi. Bu deontologik ehtiyotkorlikni ta’minlaydi.

Beshinchi ko‘rinish termin vazifasining qayta yo‘naltirilishidir. Masalan, “anemiya” shifokorlar nutqida laborator ko‘rsatkichlar va etiologik tur bilan birga ishlatiladi: “Temir tanqisligi anemiyasi”. Bemor bilan suhbatda esa “Sizda kamqonlik bor, ya’ni qondagi gemoglobin miqdori pasaygan” shakli samaraliroq. Rus tilida: «Железодефицитная анемия» – «У вас анемия: организму не хватает железа, поэтому гемоглобин снижен». Bu yerda termin saqlanadi, biroq uning kommunikativ vazifasi maxsus kasbiy nomlashdan tushuntirishga o‘tadi.

Muhokama

Shifokor-bemor muloqotida bunday moslashuv tasodifiy emas. Tibbiy kommunikatsiya ikki tomonlama axborot almashinuvi bo‘lib, tashxis aniqligi ham, bemorning ko‘rsatmalarni tushunishi ham kommunikativ kompetensiyaga bog‘liq.[6] Shuning uchun patologik terminning pragmatik qiymati faqat ilmiy aniqlik bilan emas, tushunarlilik, ruhiy ta’sir va muloqot maqsadi bilan ham belgilanadi.

Transformatsiyaning chegarasi ham muhim. Bemorning “Menda qand bor” degan gapi “qandli diabet” tashxisi bilan avtomatik tenglashtirilmasligi kerak;[7] u qondagi glyukoza oshganini, diabetdan shubhani yoki avval qo‘yilgan tashxisni anglatishi mumkin. Rus tilida «У меня сахар» va «Сахар повышен» birik-

[4]Qosimov A. Tibbiy terminlar izohli lug‘ati. 1-jild. – Toshkent: Abu Ali ibn Sino nomidagi tibbiyot nashriyoti, 2003. – B. 4–8.

[5]Попова З. Д., Стернин И. А. Когнитивная лингвистика. – Москва: АСТ: Восток-Запад, 2007. – С. 6–8.

[6]Yorova S. K., Hasanova F. O. Tibbiy diskursga xos bo‘lgan kasbiy va kommunikativ kompetensiya // Central Asian Journal of Multidisciplinary Research and Management Studies. – 2024. – Vol. 1, Issue 8. – B. 68–71. DOI: 10.5281/zenodo.11235994.

[7]Qosimov A. Tibbiy terminlar izohli lug‘ati. 1-jild. – Toshkent: Abu Ali ibn Sino nomidagi tibbiyot nashriyoti, 2003. – B. 4–5.

malari ham «сахарный диабет»ning to‘liq diagnostik muqobili emas. Xuddi shuningdek, “yuragim zaif” yoki «сердце слабое» kundalik ifodalari “yurak yetishmovchiligi” yoxud «сердечная недостаточность» tashxisini o‘z-o‘zidan bildirmaydi. Demak, bemor nutqidagi semantik soddalashtirishni shifokor qayta aniqlashtirishi zarur: “Qachondan beri qandingiz yuqori?”, “Diabet tashxisi qo‘yilganmi?”, «Вам ставили диагноз сахарного диабета?». Bu savollar terminni oddiylashtirish bilan klinik ma’noni yo‘qotish o‘rtasidagi chegarani saqlaydi.

Xulosa

O‘zbek va rus tibbiy kommunikatsiyasida patologik terminlarning transformatsiyasi to‘rtta asosiy yo‘nalishda ko‘rinadi: sinonimik almashtirish, tavsifiy kengaytirish, metonimik qisqartirish va pragmatik yumshatish. Kasbiy diskurs terminning maksimal aniqligini talab qilsa, shifokor-bemor muloqoti aniqlik bilan birga tushunarlilikni ham talab etadi. Shu sababli “pnevmoniya – zotiljam – o‘pka yallig‘lanishi”, “arterial gipertenziya – qon bosimining doimiy yuqoriligi”, «сердечная недостаточность – сердцу трудно полноценно перекачивать кровь» kabi qatorlar bir kasallikning turli kommunikativ shakllari sifatida qaralishi mumkin. Biroq transformatsiya terminning ilmiy mazmunini buzmasligi, taxminni tasdiqlangan tashxisga aylantirmasligi va bemorni chalg‘itmasligi kerak. Ana shunda terminologik aniqlik va insoniy muloqot o‘rtasidagi muvozanat saqlanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

[1] Yorova S. Ingliz va o‘zbek tibbiy nutqining ijtimoiy-madaniy xususiyatlari. – Samarqand: Fan bulog‘i, 2024. – 112 b.

[2] Safarov Sh. Pragmalingvistika. – Toshkent, 2008. – 318 b.

[3] Норман Б. Ю. Лингвистическая прагматика (на материале русского и других славянских языков): курс лекций. – Минск: БГУ, 2009. – 183 с.

[4] Qosimov A. Tibbiy terminlar izohli lug‘ati. 1-jild. – Toshkent: Abu Ali ibn Sino nomidagi tibbiyot nashriyoti, 2003. – 472 b.

[5] Попова З. Д., Стернин И. А. Когнитивная лингвистика. – Москва: АСТ: Восток-Запад, 2007. – 314 с.

[6] Yorova S. K., Hasanova F. O. Tibbiy diskursga xos bo‘lgan kasbiy va kommunikativ kompetensiya // Central Asian Journal of Multidisciplinary Research and Management Studies. – 2024. – Vol. 1, Issue 8. – B. 68–71. DOI: 10.5281/zenodo.11235994.